

KOPUZ

Türk mûsikisi sazlarından.

Orta Asya menşeli bir Türk çalgısının adıdır. Bağlama başta olmak üzere Anadolu Türk mûsikisi kültürü içerisinde yer alan birçok çalgının kopuzdan türediği söylenir, bu sebeple de Türkler'in en eski millî çalgısı kabul edilir. Kopuz adına bağlı çalgı prototipinin biçimsel özellikleri kesin olarak bilinmemekle beraber tarihî kaynaklar çalgının en eski örneklerinin Asyalı Türk topluluklarında görüldüğünü aktarmaktadır. Yazılı ve basılı kaynaklarda kopuz prototipinin zaman içerisinde farklı coğrafi alanlara yayılma imkânı bularak yapısal değişikliklere uğradığı ve çeşitlerinin ortaya çıktığı, kopuz adının ise çalgının yayılma sahası içerisinde görülen dil ve ağız özelliklerine göre benzer ya da kısmen benzer şekilde telaffuz edildiği ortaya konmaktadır. Zira Orta Asya'dan Kafkaslar'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a ve hatta Avrupa içlerine kadar uzanan kopuz vb. adlarla anıldığı tesbit edilen çalgılar şekil ve içerik bakımından aynı özellikleri taşımamaktadır.

Kopuzun kökeni, yayılma alanı ve kopuz etrafında şekillenen kültür birikimini tesbit etmek üzere gerçekleştirilen çalışmalarda çalgının tarihî süreç içerisindeki varlığının ancak binyıl öncesine kadar takip edilebildiği görülmektedir. Kaynaklarda bildirildiğine göre kopuz kelimesinin bir çalgı ismi olarak kullanıldığına dair bilinen en eski metin Uygurlar dönemine aittir. Eski Uygur metinlerindeki Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin (İyi düşünceli şehzade ile kötü düşünceli şehzade) hikâyesinde kopuz tabirinin bir çalgı adı olarak geçtiği görülmektedir. Orijinal Sanskritçe olan ve X. yüzyılda Uygurca'ya çevrildiği düşünülen metinde şehzadenin kopuz çalıp şarkı söylemedeki maharetinden söz edilmekte, ancak çalgının biçimsel özellikleri tasvir edilmemektedir. Öte yandan Doğu Türkistan Budist mağaralarındaki duvar resimlerinde mükerrer olarak tasvir edildiği görülen telli çalgılar bazı kaynaklarda "kopuz" olarak tanımlanmış ve bu kaynaklarda çalgıların morfolojik özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Türk kültür yaşantısında kopuz adının anlamı, niteliği ve kullanım alanlarına yönelik en kapsamlı bilgiyi günümüze ulaştıran kaynak *Dîvânü lügâti't-Türk*'tür. Kâşgarlı Mahmud bu eserinde **kubuz** kelimesinin ud benzeri bir çalgının adı olduğunu belirtir. Eserde "kubzamak / kupzamak" fiili "ud çalmak",

"kubuzluğ kişi" tabiri "kopuz, ud çalan kimse" anlamında kullanılmıştır. Ayrıca "kubzaşmak" fiili de "kopuz çalmakta yarışmak" anlamına gelmekte olup "buçi kopuz" adlı çalgının ise "kaz göğsü (barbat)" denilen sazlardan biri olduğu belirtilir. Ancak çalgının fizikî özellikleri hakkında burada da bilgi yer almaz.

Türk topluluklarında kopuzun Dede Korkut tarafından icat edildiğine ve kutsal bir çalgı olduğuna dair bir inanç vardır. Bu konudaki efsanelerde Korkut Ata kopuz çalmaya başladığında rüzgârın durduğu, dağların yerinden doğrulduğu, kuşların uçmayıp havada kaldığı ve suların akmaz olduğuna yönelik bazı inanışlar anlatılır. Kopuzun Türk kültür yaşantısındaki efsanevi konumunu en belirgin şekilde yansıtan kaynakların başında *Dede Korkut* kitabı gelir. Orhan Şaik Gökyay'ın çevri-yazısını gerçekleştirdiği çalışmada Oğuz efsanelerinin yer aldığı kitabın "Mukaddime" bölümü dahil olmak üzere altı farklı hikâyesi (boyu) içerisinde kopuz kelimesine toplam yirmi üç defa rastlanır. *Kopuz De de Korkut* kitabındaki farklı hikâyelerde ayrıca "alca kopuz, kolca kopuz, kolça kopuz" olarak adlandırılır. Ancak "alca, kolca, kolça" gibi ön adların çalgının şekli, rengi, boyu ya da işlevini belirtmek üzere birer yakıştırma olduğu düşünülebilir. Nitekim Gökyay eserin söz dizininde kolca ön adının "kol kadar, kol uzunluğunda" anlamına geldiğini zikreder ve kolca kopuz, kolça kopuz örneklerine atıfta bulunur. Bu söz dizinine göre "alca" ön adı "al renkte olan" bir çalgıyı tasvir eder ki bu da alca kopuzun diğerlerinden ayrı bir renkte olduğunu belirtir. Herhangi bir ön ad getirilmeden kullanılan kopuz kelimesinin nasıl bir çalgıyı tarif ettiği ise açık değildir. Bununla birlikte "Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu"nda geçen, "Gördü kim belinde kopuzu var, çıkarıp eline aldı" ifadesi çalgının belde taşınabilecek boyutlarda olduğunu gösterir. Ancak Dede Korkut hikâyelerinde geçen bütün bu adlandırmalar, yine de kastedilen çalgı ya da çalgıların biçim ve içerik özelliklerini açıklamaktan uzaktır. Bu hikâyelerde kopuz bizzat Korkut Ata'nın kendisi ya da bir ozan tarafından çalınır. Ozan kopuzuyla gezer, onu yanından ayırmaz, Dede Korkut hürmetine kopuzaya saygı gösterir.

XV. yüzyıl müelliflerinden Abdülkâdir-i Merâğî *Câmi'u'l-elhân*, *Risâle-i Fevâ'id-i 'Aşere* ve *Mağâsidü'l-elhân* adlı kitaplarında "kopuz-ı Rûmî" adlı bir çalgıdan söz etmekte ve küçük bir uda benzeyen bu çalgının içi oyularak meydana ge-

tirilen ağaç bir gövdeye sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre beş çift tel takılan ve ud gibi akort edilen bu çalgının göğsünün yarısına deri geçirilmektedir. Merâğî *Câmi'u'l-elhân*, *Mağâsidü'l-elhân* ve *Zübdetü'l-Edvâr*'da "ozan" ismiyle yer verdiği bir başka çalgıdan *Risâle-i Fevâ'id-i 'Aşere*'de "kopuz-ı ozan" adıyla söz etmektedir. Kopuz-ı ozan üç telli bir çalgıdır ve ağaç bir mızrapla çalınır. Göğsünün altıda dördüne deri geçirilmek suretiyle meydana getirilen çalgının gövdesi diğer bütün çalgılardan daha uzundur ve Türkçe güfteli eserlere eşlik etmek üzere çalınır. "Kopuz-ı Rûmî" ve kopuz-ı ozan adındaki bu iki türlü kopuz tarifini müellifin Safiyyüddin el-Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr*'ına yazdığı şerhte (*Şerhu Kitâbi'l-Edvâr*) görmek mümkündür.

Anadolu Selçuklularının ordularında kopuz çalarak kahramanlık sahnelerini tasvir eden müzisyenlerin bulunduğunu İbn Bîbî aktarmaktadır. Kopuz çalanların ordu içerisinde yer alması geleneğinin sonraki yüzyıllarda Osmanlılar'da da devam ettiği görülür. Osmanlılar döneminde şehzadelerin sünnet olması, sultanların evlenmesi gibi özel zamanlarda İstanbul'daki çeşitli meslek kollarına mensup zanaatkarların hünerlerini ya da yaptıkları işleri ortaya koydukları esnaf alayları oluşturulurdu. Ordu sefere çıkacağı zaman çok eski bir gelenek uyarınca bir ordu esnafı vücuda getirilir ve bu esnafın orduya katılması vesilesiyle de esnaf alayları düzenlenirdi. Evliya Çelebi, Bağdat Seferi öncesinde düzenlenen bir esnaf alayına tanık olmuş ve *Seyahatnâme*'sinde alaya katılan esnaf hakkındaki izlenimlerini ayrıntılarıyla aktarmıştır. *Seyahatnâme*'de bu alaya katılan esnaf arasında kopuz yapan ve çalanların da yer aldığı kaydedilerek kopuz tabiriyle ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Meselâ *Seyahatnâme*'nin İstanbul esnafı hakkındaki kısmında çalıcı mehterler ve çalgı yapımcıları izah edilirken "kâr-ı kopuzcuyân" adıyla on dört müzisyenden bahsedilir. Ayrıca Evliya Çelebi, esnaf çeşitleri arasında yer verdiği "sâzendegân-ı kopuzcuyân" bahsinde bunların otuz kişiden ibaret olduğunu kaydeder. "Şeşhâne'nin yavrusu" olarak nitelediği kopuzun üç telli olmasına rağmen gür ses çıkardığını ve bu çalgıyı Fâtihten Sultan Mehmed'in vezirlerinden Hersekzâde Ahmed Paşa'nın terkip ettiğini zikreder. Kopuz Anadolu'da hiç rastlanmadığını kaydeden Evliya Çelebi, bu çalgının özellikle Bosna, Budin, Kanlıca, Eğri ve Timişvar'da yaygın olduğundan, dönemin meşhur kopuzcularından

Çelengli Şehbâz Ağa, Sührâb Ağa, Yamalı Receb Ağa ve Boşnak Memi Ağa'nın bu çalgıyı çalmadaki hünerlerinden de söz eder. Öte yandan kopuz çalmanın Peçuy gazilerine mahsus olduğunu ve dinleyenlerin coşarak cenk etmek için birbirini heveslendirdiğini aktarır.

Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye bazı lugatlarla lugat mahiyetindeki bazı manzum eserlerin tercümesinde kopuz vb. kelimelerin ayrı ayrı çalgılar karşılığına zikredildiği görülmektedir. XVI-XIX. yüzyıllarda el yazması olan veya neşredilen bu eserlerden Amasyalı Deşîşî Mehmed Efendi'nin *et-Tuhfetü's-seniyye ilâ Hazreti'l-Haseniyye*, İnegöllü Mustafa b. Mehmed b. Yûsuf'un *Câmi'u'l-Fürs*, Ahmed b. Ali b. Ahmed'in *Nuhbetü't-tuhfe* ve Sofyalı Şeyh Ni'metullah'ın Farsça-Türkçe lugatında "şeştâ" adıyla kaydedilen çalgının karşılığı "altı kılı kopuz" diye verilmiştir. Akhisarlı Muhyiddin Münşî'nin *Cinânü'l-cinâs*, Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Luğat-ı Şâhnâme*, Tireli Mustafa Hâkî'nin *Menâzımü'l-cevâhir*, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-lugât*, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* isimli lugatları ile Mütercim Âsım'ın *Burhân-ı Kâfî* ve *Kâmûs* tercümelerinde "berbat" (kaz göğsü) adıyla zikredilen çalgının karşılığı olarak kopuz yazılmıştır. Ankaralı Pîr Mehmed b. Yûsuf'un *Tercemân* ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Terceme-i Kanûnü'l-edeb* adlı eserlerinde kopuz "mizher" adlı çalgının karşılığında kullanılmıştır. Ayrıca *Menâzımü'l-cevâhir* ve *Lehçetü'l-lugât*'ta "ud", Afyonkarahisarlı Hüseyin İmâmüddin oğlu Hasan'ın *Şâmilü'l-luga*'sında kopuz "tambur" anlamıyla da verilmiştir.

Kopuz, yayılma imkânı bulduğu coğrafi alanlarda yalnızca bir terennüm vasıtası olarak kalmamış, zaman içerisinde Türk

şairinin konuları arasında da yer almıştır. Özellikle, XIV-XVI. yüzyıl Çağatay, Azerî ve Anadolu ağızlarında söylenen şiirlerde kopuzun yoğun olarak işlendiği ve türlü şekillerde tasvir edildiği görülür. XIV. yüzyılda Gülşehrî, Hoca Mesud, Kadî Burhâneddin, Yûnus Emre; XV. yüzyılda Ahmed Paşa, Dervîş Hayâlî, Enverî, Germiyanlı Şeyhî, Harîmî (Şehzâde Korkut), Kaygusuz Abdal, Sabâyi; XVI. yüzyılda Vasfî, Edirneli Nazmî, Figânî, Fuzûlî, Gedâyî, Gelibolulu Âlî, Hadîdî, İbn Kemal, Mesîhî, Nev'î, Revânî, Tokatlı Molla Lutfi, Usûlî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Zâtî ve XVII. yüzyılda Nev'îzâde Atâî, XVIII. yüzyılda Şeyh Galib gibi şairlerin bir kısım şiirlerinde bu nu görmek mümkündür. Mesnevi, gazel vb. tarzdaki bu şiirler içerisinde kopuz çeşitleri, yapımında kullanılan malzeme, kopuzun biçimsel özellikleri ve çalındığı mekânlar tasvir edilmiştir. Meselâ Yûnus Emre'nin, "Ey kopuz ile çeşte aslın ne durur işte..." mısrayla başlayan şiiri kopuz yapımını tarif eden en eski Türk kaynakları arasındadır.

Orta Asya Türk topluluklarında bahşılar koşukları, saguları, yırları, destanları dile getirirken bir terennüm vasıtası olarak kullandıkları kopuzu aynı zamanda kötü ruhları kovma ve iyi ruhlardan yardım dileme aracı olarak, hastalıkları tedavi ederken ve yarı dinî âyinleri yönetirken de kullanmıştır. Hermann Vâmbéry, bahşılardan hastalıkları tedavi etme konusunda yetkin olduğundan ve "kobuz" adı verilen çalgılarıyla hastayı mest ederek onu tedavi edebildiklerinden söz eder. Aynı zamanda Türkler'in uzun kış gecelerinde bir araya geldiklerinde bahşılardan kahramanların başından geçenleri kopuz eşliğinde anlattığından ve bu esnada kırmız dolu tulumların elden ele dolaştığından bahseder. Vâmbéry ayrıca Orta Asya'daki göçebe Türkler'in eğlencelerinde müziğin ve çalgıların önemli bir yeri bulunduğunu, en önemli çalgının ise kobuz adıyla anıldığını söyler. Kobuzun iki telli bir çalgı olduğunu, at kılından yapılmış bir yay ve ya el ile çalındığını vurgular. W. Radloff da Altay Türkleri'nde bahşılardan kullandığı çalgının "kobuz" diye adlandırıldığını kaydeder ve çalgıyı keman ya da viyolonsele benzetir. Bükülmüş at kılından iki teli bulunan çalgıdan yay ile ses çıkarıldığını ve çalgının sapında yer alan çok sayıda demir zilin çalgı hareket ettirildiğinde gürültülü bir ses meydana getirdiğini aktarır, bahşının bu çalgıya hastalıkların tedavisinde kullandığını da ekler. Ayrıca Abakan Tatarları'nın kullandığı, kemana benzeyen

bir çalgıya "kobis" dendiğini, bu çalgıya ve Kazaklar'ın iki telli kemana benzeyen bir diğer çalgının ise "kobiz" olarak adlandırıldığını belirtir.

Kopuz vb. adlarla anılan çalgılar kullanım özelliklerine göre iki sınıfa ayrılır. İlk sınıfı meydana getiren çalgılar el ya da yay ile çalınır. Bu tür çalgıların gövdeleri ağaçtan, telleri ise bağırsak (kiris) ya da at kılından yapılır. Telli çalgıların yay kısımlarında ise yine at kılı kullanılır. Tarihî süreç içerisinde telli kopuzların tel sayısı ile göğüs ve gövdelerinin yapımında kullanılan malzeme geleneğe ve kullanım amacına göre farklılık gösterir. İlk kopuz çeşitlerinde göğüs kısmı boş bırakılırken daha sonraki dönemlerde bu kısmın ağaç ya da deriyle kaplandığı görülür. Özellikle yay ile çalınan kopuz çeşitlerinde göğüs kısmının tamamen ya da kısmen deri ile kaplandığı, el ile çalınan kopuzlarda ise bu kısmın ağaçtan imal edildiği belirtilir. Bu yapısal değişimler aynı zamanda çalgının gelişim ve değişim sürecinde geçirdiği evreleri de simgeler. Kazaklar'da "kopuz, kılkobiz, sim kobiz", Kırgızlar'da "komuz, kılkobiz", Sagay Türkleri'nde "okça komiz", Teleüt Türkleri'nde "çertme kopuz", Şor Türkleri'nde "kaylaçang kobiz, şerçeng komiz, şertpe komus" gibi adlarla anılan çalgılar bu sınıfa dahildir. Bazı Türk topluluklarında telli kopuzlara şaman kültürünün bir uzantısı olarak birtakım anlamlar yüklenildiği görülür. Meselâ Kazak bahşılarının kullandığı iki telli kopuzun burgularından biri güneşi, diğeri ayı temsil eder. Ayrıca gövde üzerinde yer alan köprünün / eğişin alt kısmı yeri, üst kısmı göğüs simgeleri ve Kazak kültüründe yay ile telin birbirine sürtünmesiyle ortaya çıkan sesin ataların ruhu ile bağlantı kurulmasına yardımcı olduğuna inanılır.

İkinci sınıfta yer alan çalgılar ise ağız boşluğunun rezonatör olarak kullanılmasıyla ses çıkaran ağız çalgılarıdır. Bu sınıftaki çalgılarda metal bir çatalın arasına yerleştirilmiş metalden bir dilin parmakla titreştirilmesi neticesinde ses meydana gelir ve ağız boşluğunun yardımıyla melodi oluşturulur. Birtakım Türk topluluklarında bu tipteki çalgıların ağaç ya da kamıştan imal edilmiş olanlarını görmek mümkündür. Bazı kaynaklarda Orta Asya'nın hemen her tarafında kopuz adıyla anılan ve yirmiye aşkın çeşidi bulunan bu tipteki çalgılar "ağız kopuzu" ya da "ağız tamburası" olarak tanımlanır. Başkirt ve Tatarlar'da "kobuz", Kazaklar'da "şankobiz", Kırgızlar'da "ooz komuz", Özbekler'de "şang kobuz", Saha-Yakut Türk-

Kopuz

leri'nde "khomus", Tuva çevresinde "demir khomus", "kuluzun khomus", "çartı khomus" ve Türkmenler'de "gopuz" diye anılan çalgılar bu sınıftaki çalgılardandır. Halim Sabit Şibay bu tipteki kopuzun Nogay, Tipter ve Mişer Türkleri arasında da görüldüğünü kaydeder. Türk topluluklarında bulunan bu ağır çalgısının benzerlerine çok sayıda milletin müzik kültürlerinde rastlanabilmektedir.

Kopuz adının kökenine dair farklı yaklaşımlar vardır. Bazı kaynaklarda kelimenin "içi oyuk, içi boş" vb. anlamlara gelen "kovmak" veya "kovımak" kökünden türediği zikredilir. Bir kısım kaynaklarda ise, "gop / kop" ve "uz" kelimelerinin birleşiminden meydana geldiği belirtilir. Buna göre, "gup", "gıp", "gab", "gıf", "kup", "kub", "küp" gibi fonetik varyantları bulunan "gop / kop" kelimesi eski Türk dilinde "içi boş ağaç", uz kelimesi ise "yay" anlamındadır. Kelimenin kovmak / kovımak kökünden daha çok "kopmak, fırlamak, seyirtmek" anlamlarına gelen "kopsamak" gibi eski bir fiilin kökünden kaynaklandığı görüşü de mevcuttur. Kopuz tabiri, başlangıçta tek bir çalgıyı ifade etmek için kullanılmışsa da XXI. yüzyıl itibarıyla yayılma sahası içerisinde benzer, kısmen benzer ya da farklı şekil veya kullanım özelliklerine sahip çalgıları anlatan bir adlandırma halini almış, aynı zamanda bulunduğu coğrafi alana mahsus olmak üzere dil ve söyleyiş özellikleri bakımından değişikliğe uğramıştır. Farklı coğrafi alanlarda yaşayan Türk toplulukları arasında "kobuz, kobus, kobiz, kobis, kupuz, kubuz; komuz, komus, khomus, komis; gopuz, gupuz" gibi ses benzeşmesine dayalı yazılış / söyleniş farklılıkları da bunun sonucudur.

Kaynaklar kopuzun yayılma alanının Türkler'in göç yollarıyla paralellik gösterdiği ve kültürler arası etkileşim neticesinde genişlediği konusunda fikir birliği içindedir. Eugenia Popescu Judetz, en eski Romen çalgılarından biri olan "kobza"yı (cobza) kopuzun değişikliğe uğramış şekli olarak tarif eder ve kobzanın Romanya'ya XVI. yüzyılın ilk yarısında girdiğini belirtir. Kopuz adının ise Ukrayna etkisi altında Romence'ye geçtiğini ve sonrasında "kobuz, kapuş, kopuş" gibi değişimlerin ardından "kobza" halini aldığını zikreder. Daha çok Moldova ve Eflak'ta kullanılan çalgının Transilvanya'nın bazı köylerinde de görüldüğünü ve kobza çalan kişiye "kobzar" adı verildiğini söyler. Romanya ve Moldova'da yaşayan Gagavuz Türkleri'nde bulunan bir çeşit kemençenin "kovuş" adıyla anıldığı

bilinmektedir. Mahmut Ragıp Gazimihal "kavuş" ya da "koğuş" olarak da söylenen çalgının göğsü deri kaplı ve yay ile çalınan bir çalgı olduğunu zikreder. Kernan gibi göğse yaslanarak çalınan çalgının mandoline benzer bir yapıda olduğunu belirten Gazimihal ayrıca çöğür sazının isminin de kopuzdan geldiğini ileri sürer.

Macar müzik kültüründe "koboz" adıyla varlığını sürdüren telli çalgının gövdesi ud ya da lavtaya andırır. M. Fuad Köprülü, koboz kelimesinin 1327 yılından itibaren Macarca'da yer aldığını Mesaroş Efendi'den naklen bildirir. Ayrıca koboz çalanlara "kobzos" adı verildiğini ve bu kelimenin de Macar dilinde aynı tarihten itibaren yer almaya başladığını belirterek Yohan ve Nikolavus adındaki kobzosların isimlerini zikreder. Farklı bir kaynak ise 1364 tarihli Macarca bir belgeden hareketle Kobzos Miklos isimli bir ozanın varlığını bildirir. Kaynaklar koboz kelimesinin Macarca'ya Kuman veya Peçenek dillerinden girdiği konusunda hemfikiridir. Ancak Curt Sachs, IX. yüzyıl dolaylarında Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Yunanca yazılmış bir siyama kitabında koboz adının geçtiğini belirtir ve kelimenin Macarca'ya Doğu Roma İmparatorluğu zamanında girdiğini söyler.

Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar birçok sahada kopuz çalan kimsele-re, kökü çaldıkları çalgının adından gelen birtakım yakıştırma tabirlerle hitap edildiği görülür. Her biri tesbit edildiği kültürün dil ve söyleyiş özelliklerini yansıtan "kopuzcu, kobuzcu, komuşçu, komuzcu, kobızşı, kobzar" vb. adlandırmaların en eski örneklerinden olan "cobuxçi", 1303-1362 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen *Codex Cumanicus* adlı bir Kuman-Fars-Latin sözlüğünde yer almaktadır. "Çalgıcı, mutrip" anlamındaki kelime söz konusu sözlükte "sonator" kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir. Öte yandan Anadolu kaynaklı metinlerde rastlanan "kopuzcu ozan, kopuzlu ozan" gibi tabirler ise kopuz eşliğinde şiir söyleyen ya da hikâye anlatan halk şairleri için kullanılmış yakıştırma tabirlerdir. XX. yüzyıl içerisinde Türkiye'de yayımlanan bazı kaynaklarda geçen "kopuzlama" tabiri de sonradan üretilen yakıştırma tabirlerden biridir. Nihal Atsız kopuzlama tabirinin, vaktiyle Türk destanları üzerine çalışmalar yapan Basri Gocul adında bir köy öğretmeni tarafından ortaya atıldığını zikreder ve bu tabirin kopuzla birlikte söylenen eski destanlara kıyasen "Türk destanı" anlamına geldiğini belirtir.

Türkiye'de XX. yüzyıl başlarından itibaren dil ve müzik alanında gerçekleştirilen özel veya resmî saha çalışmalarında kopuz vb. tabirlerin tesbit edilmiş olması, söz konusu adlandırmaların Anadolu coğrafyasındaki son dönem izlerinin kayıt altına alınabilmesi açısından önemlidir. Bu çalışmalarda kopuz vb. adlandırmaların kimi zaman bir yer ismi, kimi zaman da belirli anlamlar içerisinde varlığını sürdüren bir tabir olarak varlığını korumaktadır. Meselâ, alan tarama sözlüklerinde kopuz, Adana'nın Karaisalı ilçesine bağlı Çakallı köyünde boğazları dar yerleri, Ordu'nun Ulubey ilçesinde ise düz alanlarda görünmeyen çukurları yahut deniz kıyısındaki girintileri ifade etmek üzere kullanılan bir tabir olduğu kayıtlara geçirilmiştir. Kütahta'ya'da abartılı konuşan kimselere "gubuz atmak" tabirinin kullanıldığını, Konya'da kendini övmek için gürültülü bir tavırla konuşanlara "gubuz" ya da "kubuz" denildiğini belirten yayınlar mevcuttur. Bayburt, Gümüşhane, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Ağrı illerindeki bazı köylerin kopuz vb. adlarla anıldığı ise bazı yayınlarda zikredilmektedir. Ayrıca kopuz adlandırmasının çalgı ismi ya da "saz, çalgı" tabirlerinin karşılığı olarak kullanıldığını kaydeden yayınlara da rastlanmaktadır. Tokat'ın Reşadiye ilçesinde bağlamaya benzer bir çalgının kopuz adıyla anıldığı ve yine Tokat'a bağlı Karaçay köyünde "kalkobuz" kelimesinin "keman", "kobuz" kelimesinin ise "el mızıkası" anlamına geldiği görülmektedir. Burada "kalkobuz" adlandırmasının bir telli çalgıyı, "kobuz" adlandırmasının ise bir tür ağız çalgısını ifade ediyor olması, söz konusu tabirin Orta Asya Türk topluluklarındaki kullanım şekilleriyle paralel olarak Anadolu'da da devam ettiğini kanıtlaması bakımından önemlidir. Öte yandan saha çalışmalarında Giresun'un Şebinkarahisar ve Alucra ilçeleri ile Bolu'da "saz, çalgı" anlamında kopuz, Konya ve Isparta'da ise yine aynı anlamda kubuz adlandırmasının varlığı tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi, I, 19, 365, 495; II, 220, 235; III, 173, 283; K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü* (trc. Abdullah Taymas), İstanbul 1948, II, 482; III, 6; *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1969, IV, 2658-2661; Clauson, *Dictionary*, s. 588-589; *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1993, VIII, 2890, 2922; *Dedem Korkudun Kitabı* (haz. Orhan Şaik Gökyay, düzenleme Seda Çakmakcioğlu - Çetin Şan), İstanbul 2007, tür.yer.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 344, 345; VI, 118; G. Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapeştini 1880, s. 103, 268; H. Vámbéry, *Das Türkenvolk in Seinen Ethnologischen und Ethnographischen Beziehungen*, Leipzig 1885,

Hans-Jürgen
Kornrumpf

s. 192, 195, 220, 537; C. Sachs, *The History of Musical Instruments*, New York 1940, s. 252; Mahmut R. Gazimihal, *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklîğ*, Ankara 1958, s. 11-15, 63-66; a.mlf., *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 138; a.mlf., *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Ankara 1975, tür.yer.; a.mlf. [Kösemihal], "De de Korkut Hikâyelerindeki Musiki İzleri", *Ülkü*, XII/71, Ankara 1939, s. 394-397; a.mlf. [Kösemihal], "Halk Şiirlerindeki Musiki İzleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, sy. 112, İstanbul 1941, s. 73-76; a.mlf., "Halk Sazları: Halk Sazlarının Kıtalar Arası Yayılışı", *TFA*, V/102 (1958), s. 1619-1621; a.mlf., "Saz ve Tel", a.e., V/103 (1958), s. 1633-1635; a.mlf., "Halk Sazları: Baş Ozan Korkut Ata ve Onun Yelteme Kopuzu", a.e., V/104 (1958), s. 1653-1655; a.mlf., "Türk Halk Çalgıları: Yine Kopuz ve Yelteme Üzerine", a.e., VI/140 (1961), s. 2341-2342; a.mlf., "Halk Musikisi Çalgıları: Kopuzdan Son Hâtturalar", a.e., VI/144 (1961), s. 2437-2438; M. Slobin, *Kirgiz Instrumental Music*, New York 1969, s. 9-16; a.mlf., *Music in the Culture of Northern Afghanistan*, Tucson 1976, s. 248-251; L. Picken, *Folk Musical Instruments of Turkey*, London 1975, s. 263-269, 272; Murat Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul 1986, s. 100, 104; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türk Halk Musikisi Aletleri*, Ankara 1991, IX, 1-31, 34-36, 237-268, 293-294, 300, 303-308, 388-392; Sadi Yaver Ataman, *Türk Halk Musikisi ve Bağlama Metodu*, İstanbul, ts., s. 6-8; F. W. Radloff, *Sibirya'dan* (trc. Ahmet Temir), İstanbul 1994, II, 143, 295; III, 73-75; A. Mehmet Özbek, *Türk Halk Müziği El Kitabı I: Terimler Sözlüğü*, Ankara 1998, I, 120; a.mlf., *Türkülerin Dili*, İstanbul 2009, s. 314; H. G. Farmer, *Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları* (trc. M. İlhami Gökçen), Ankara 1999, s. 49-50; Erol Parlak, *Türkiye'de El ile (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri*, Ankara 2000, s. 5-55; Metin Ergun, *Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*, Ankara 2002, s. 115-117; Nazim Paşayev – Valide Paşayeva, "Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri", *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, III, 345-357; Sanat Kibirova, "Doğu Türkistan Budist Mağara Resimlerinde Müzik Enstrümanlarının Olağandışı Tasvirleri" (trc. Özgür Çınarlı – Ayşe Nihan Temel), a.e., III, 932-936; İrfan Gürdal, "Kopuz ve Türk Dünyası Halk Çalgıları", a.e., XIX, 105-111; M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 2004, I, 106-112, 131, 135, 229; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 331-332; Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2007, s. 436-437; K. Reinhard – U. Reinhard, *Türkiye'nin Müziği* (trc. Sinemis Sun), Ankara 2007, II, 83; Recep Uslu, *Fâtiḥ Sultan Mehmed Döneminde Müsiki ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Gülte'si*, İstanbul 2007, s. 25, 31, 39, 51, 94, 106, 108, 132; Süleyman Şenel, *Kastamonu'da Aşık Fasılları*, İstanbul 2007, I, 74, 85, 86; a.mlf., *İstanbul Çevresi Alan Araştırmaları*, İstanbul 2010, II, 29; Melih Duygulu, *Türk Halk Müziği Sözlüğü*, İstanbul 2014, s. 297-298; Ahmet Caferoğlu, "Cihan Edebiyatında Türk Kobuz'u", *Ülkü*, VIII/45, Ankara 1936, s. 203-215; VIII/48 (1937), s. 411-426 (bu makale için ayrıca bk. *Türkler* [ed. Hasan Celal Güzel v.dğr.], Ankara 2002, IV, 144-150); Hüseyin Namık Orkun, "Eski Türklere Kopuz ve Kopuzcular", *Kopuz*, sy. 7, Samsun 1943, s. 148-149; Sadık Uzunoglu, "Kütahya'da Kopuzlu Ozanlar",

TFA, I/4 (1949), s. 54-55; Nihal Atsız, "Kopuzlama ve Oğuzlama", *Orkun*, sy. 34, İstanbul 1951, s. 10-11; Ali Rıza Avni, "Türk Musikisinin Eski ve Millî Sazı Kopuz Hakkında Bir Etüd", *MM*, sy. 161 (1961), s. 138; sy. 163, s. 163; Cahit Öztelli, "Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-3", *TFA*, X/206 (1966), s. 4193; Kemal Özergin, "XVIII. Yüzyıla Ait Bir Çalgı Adları Cedveli", a.e., XII/252 (1970), s. 5669-5670; a.mlf., "Evliya Çelebi'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Çalgılar III", a.e., XIII/264 (1971), s. 6033; E. P. Judetz, "Romen Kopuzu", *MM*, sy. 261-262 (1970), s. 20-22; Meseret Dirioz, "Kopuz ve Klâsik Edebiyatımız", *TK*, sy. 168 (1976), s. 730-737; İsmail Doğan, "Macar Epik Şiir Geleneğinin Kökenleri", *DTCFD*, II/44 (2004), s. 5-7; Mirza Bala, "Kopuz", *İA*, VI, 853-854.

ERAY CÖMERT

KORNRUMPF, Hans-Jürgen

(1926-2012)

Alman şarkiyatçısı
ve Osmanlı tarihçisi.

18 Temmuz 1926 tarihinde Berlin'de dünyaya geldi; babası tüccardı. İlk ve orta öğrenimini gördükten sonra (1933-1944) 1944'te liseden ayrılıp askerlik hizmetiyle gönderildiği Rus cephesinde esir düştü. 1945'te serbest bırakılınca Berlin'e döndü. Burada özel bir programdan faydalanıp liseyi bitirdi. 1948'de Berlin Freie Universität'e kaydolarak İslâm Bilimleri ve Tarih bölümlerinde yüksek öğrenime başladı; Arapça, Türkçe ve Farsça öğrendi. 1955'te aynı üniversitede *Das shi'itische Bild 'Alis und des Islams nach dem Nahdj al-Balāgha des Sharif ar-Radi* (gest. 406/1016) başlıklı doktora tezini sundu. 1958'e kadar Ankara Üniversitesi İlahiyat ve Hukuk fakültelerinde Almanca okutmanlığı yaptı. Kısa bir süre tekrar Almanya'da bulundu, ardından Kahire Üniversitesi'nin Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda okutmanlığa tayin edildi. 1961-1965 yıllarında Hamburg'da Nah-und Mittelost-Verein ve Deutsches Orient Institut'ta görev yaptı. 1966'da bu kuruluşların dokümantasyon servisinin müdürlüğüne getirildi. Dört yıl Hamburg Üniversitesi'nin Yakın-doğu Tarihi ve Kültürü Bölümü'nde kütüphaneci ve okutman olarak çalıştı. 1971'den itibaren Mainz Üniversitesi'nin Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde Türk ve Arap öğrencileri için Almanca ve İngilizce dersleri verdi. 1975'te aynı üniversitede İslâm filolojisi ve İslâm bilimleri alanında doçent olup üniversitenin Şarkiyat Bölümü'nün akademik kadrosuna dahil edildi. Emekliye ayrılıncaya kadar burada ders okutmaya devam etti. Daha sonra da yıllar boyunca değişik konuların ele alındığı seminerleri yönetti. Ayrıca Deutsche

Morgenländische Gesellschaft ve Südost-europa-Gesellschaft topluluklarının üyeleri arasında yer aldı. Türk kültürü ve Türkiye tarihi üzerine yaptığı çalışmalar dolayısıyla, 1981'de Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumunun 100. yıl dönümü münasebetiyle kendisine bir plaket verildi. 15 Aralık 2012'de Bamberg'de öldü. Hans-Jürgen Kornrumpf'un en belirgin iki özelliğinden biri işlediği konulara alçak gönüllülükle yaklaşması, diğeri de öğrencilerini teşvik amacıyla sergilediği ciddiyettir.

Eserleri. Hans-Jürgen doktora tezinin gözden geçirilmiş şeklini *Der Islam* dergisinde bir makale halinde yayımlamıştır: "Untersuchungen zum Bild 'Alis und des frühen Islams bei den Schiiten (nach dem Nahdj al-Balāgha des Šarif ar-Radi)" (*Isl.*, sy. 45/1-2 [1969], s. 2-63, 261-298). Onun eserlerinin bir kısmını Türkçe sözlükler teşkil etmektedir. Bunlardan bazılarını Karl Steu-erwald'ın, Cernat Köprülü ve diğer bazı kişilerin iş birliğiyle gerçekleştirmiştir. Kendi yazdığı sözlükler şunlardır: *Langenscheidt's Universal Dictionary English-Turkish, Turkish-English* (Berlin 1960, 1979); *Langenscheidt's Universal-Wörterbuch Türkisch-Deutsch, Deutsch-Türkisch* (Berlin 1961, 1976); *Dictionnaire Universel Langenscheidt Turc-Français, Français-Turc* (Berlin 1966); *Langenscheidt's Taschenwörterbuch der türkischen und deutschen Sprache. II: Türkisch-Deutsch* (Berlin 1987).

Sözlük çalışmaları dışında en çok yoğunlaştığı alan Osmanlı Devleti'nin toprak idaresi tarihi olup XIX ve XX. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili incelemeleri de mevcuttur ve bu konularda birçok kitap, makale, eleştiri yazmıştır. Kaleme aldığı kitaplar şunlardır: **1. Syrien: Grundlagen und Möglichkeiten von Beteiligungen und Investitionen privater deutscher Unternehmen** (Hamburg 1964). **2. VAR: Wirtschaftsstrukturwandel und Entwicklungshilfe** (Hamburg 1966). **3. Osmanische Biblio-**